

УДК 342.3

О.М. ЛИТВИНОВ, Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ

РЕСПУБЛІКАНСЬКА ФОРМА ПРАВЛІННЯ: ОСОБЛИВОСТІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Ключові слова: форма правління, республіка, демократія, поділ влади, конституціоналізм, республіканізм

Форма правління в тій чи іншій країні зумовлює специфіку здійснення всіх державно-правові процесів. Традиційно республіка поряд із монархією називаються в якості двох різновидів форм правління. Водночас на сьогоднішній день спостерігається певна криза в теоретичному осмисленні цієї класифікації, її практично значущості.

Без відповіді залишаються досить гострі питання. Чи є підстави для відмови від традиційного поділу форм правління на монархії і республіки? Який зміст ми маємо сьогодні вкладати в категорію республіки? Чи може республіка бути недемократичною?

Окремі аспекти республіканської форми правління розглядали Ю.Г. Барабаш, А.П. Заєць, О.Г. Кушніренко, В.Є. Протасова, І.В. Процюк, С.Г. Серьогіна, Ю.М. Тодика, В.М. Шаповал та інші.

Метою статті є з'ясування особливостей республіканської форми правління, місця республіки серед сучасних форм правління. Завданнями статті є: з'ясувати основні підходи до класифікації форм правління на монархії і республіки; проаналізувати різні значення поняття «республіка», дослідити зв'язок республіканської форми правління з демократією. Новизна дослідження полягає у висловленні авторської точки зору щодо зазначеної проблематики, а також у зроблених висновках.

Сьогодні термін «республіка» переважно вживається поряд з монархією – республіка розуміється як одна з форм державного прав-

ління [1, с.61]. Як зазначається в літературі для республіканської форми правління характерна виборність і змінюваність глави держави, а для монархічної – наслідування титулу глави держави [2, с.63].

Отже, в основу класифікації держав на монархії і республіки традиційно покладається формальний критерій, а поняття «республіка» сьогодні найчастіше вживається в якості протиставлення монархічній формі правління.

Водночас періодично лунають й інші підходи. На думку І.В. Процюка порядок заміщення посади глави держави на певному історичному етапі (майже до початку ХХ ст.) був одним з тих основних чинників, які визначали зміст форми державного правління. Але з часом він утратив своє колишнє першорядне значення, бо визначальним для поділу форм державного правління стало не те, хто є главою держави і яким шляхом він заміщує цю посаду, а те, на яких принципах будується система владних органів, яка здійснює правління в країні [3, с.159].

Деякі автори намагаються заперечити усталену дихотомію форм правління шляхом обґрунтування етимологічної некоректності термінів «монархія» і «республіка». Унаслідок таких міркувань С. Бостан у дихотомічній класифікації форм правління на монархії і республіку пропонує термін «республіка» замінити на термін «поліархія» [4, с.100–101]. При цьому сам термін «республіка» вчений пропонує залишити і використовувати для позначення історичного типу держави.

Водночас ми не підтримуємо пропозиції С.К. Бостана щодо такої кардинальної зміни підходів у державознавстві. В літературі акцентується увага на тому, що в науці потрібно зберегти поділ на держав на монархії і республіки. На думку С.Г. Серьогіної поділ держав на монархії і республіки в даному випадку найбільш повно відповідає гносеологічним завданням державознавчої науки [6, с.195].

Водночас, видається, що поява пропозиція С.К. Бостана обумовлена об'єктивними проблемами, які існують в науці і пов'язані вони з певною неоднозначністю розуміння сутнос-

ті республіки як форми правління і її зв'язку з демократією.

Ключове питання, на наш погляд, постає наступним чином: чи потрібно поняття «республіка» розглядати як форму правління виключно з формальної точки зору, чи потрібно також при його інтерпретації розставляти і ціннісні акценти?

На сьогоднішній день в науці склалися дві основні точки зору. Відповідно до першої з них класифікація форм правління на монархії і республіки має здійснюватися за формальним критерієм – способі заміщення посади глави держави. При такому підході республіка не обов'язково має бути демократичною і взагалі республіканський устрій і демократичний режим не пов'язані між собою. Відповідно до другого підходу республікою визнається виключно держава з демократичним політичним режимом. При цьому деякі вчені навіть пропонують вважати республіками і ті держави, які за способом заміщення посади глави держави є монархіями, але відповідають демократичним принципам.

Найяскравішим представником першого підходу можна вважати Г. Єллінека, який стверджував, що науково задовільною може бути тільки правова класифікація форм держави. З науковою достовірністю можуть при всіх обставинах бути з'ясовані тільки формальні моменти втілених в конституції вольових відносин, які, незалежно від будь-яких конкретних особливостей, через правову необхідність повинні знайти своє вираження в житті держави [7, с.632].

На думку С.Г. Серьогіної, слід мати на увазі, що форма правління – це юридична, а не змістовна характеристика державного устрою. Фашистська Німеччина, подібно до сучасної ФРН, була республікою, але цілі і методи володарювання в довоєнній і післявоєнній Німеччині дзеркально протилежні. Форма правління може мати різний політичний зміст [6, с.23].

О.Г. Кушніренко також виділяє недемократичні республіки. Монархічна Велика Британія, Швеція, Іспанія та деякі інші монархії є демократичними, конституційними держава-

ми, в той час як багато республіканських держав (африканських, південноамериканських) такою державою ніколи не були. При цьому необхідно пам'ятати, що конституційні монархії по своїй суті набагато ближчі до демократичної республіки, аніж республіка з недемократичною формою правління [3, с.74].

При цьому в літературі висловлюється думка, що за інших рівних умов республіка – найбільш демократична форма правління, оскільки передбачає, що повноваження будь-якої гілки влади, будь-якого вищого її органу, включаючи главу держави, в кінцевому рахунку ґрунтуються на мандаті народу [8, с.391–392].

Республіку і демократію часто використовують як синоніми, але вони використовуються в різних ситуаціях. Республіками позначаються форма правління, відмінна від монархії, при якій глава держави не є законним династичним, а легітимуються народом, в той час як демократією, на відміну від диктатури позначається система, в якій фактична державна влада походить від народу і політичні рішення ухвалюються більшістю голосів.

Таким чином, виділяють різні комбінації республіки і демократії:

- Демократія і республіка: США, Німеччина, Ірландія, Туреччина, Франція, Італія, Швейцарія, Австрія;
- демократія, але не республіка: Японія, Великобританія, Данія, Нідерланди, Бельгія, Швеція, Норвегія (парламентська монархія);
- не демократія, але республіка: Народної Республіки Китаю, Сирії, В'єтнаму, Куби (партійні диктатури);
- ані демократії, ані республіки, Саудівська Аравія, Бруней [9].

Отже, сьогодні існує точка зору, відповідно до якої часто республіка має демократичну форму правління, проте це не обов'язково. Особливістю республіканської форми є тільки про те, що монарх не править державою. Всі інші форми правління і державні системи при цьому допускаються. Участь народу у прийнятті державних рішень не є абсолютно необхідним. На противагу цьому, також може існувати достатньо демократичні монархії.

Наприклад, Великобританія є конституційною монархією, керована на засадах демократичного парламентаризму.

Водночас існує багато прихильників другої точки зору. У спеціальній літературі часто зустрічається теза про те, що демократія, як рівна для всіх свобода, доповнює республіканську форму правління. Республіка слугує цій свободі, сприяє її підйому та розвитку [2, с.63]. Республіканська форма державного правління можлива лише у співвідношенні з демократичним політичним режимом [10, с.174].

На думку М.М. Терещука, аналізуючи республіку, слід мати на увазі те, що ця категорія завжди розглядалася як в тісному зв'язку з видами політичного режиму, а в сучасних умовах переважна більшість науковців схиляється до класифікації видів республіканської форми правління саме за умови існування в цих державах демократичного політичного режиму [11, с.73]. У сучасному світі республіка є найпоширенішою формою державного правління. На відміну від монархії, при республіканській формі правління єдиним джерелом влади є народ. Усі вищі державні органи прямо або опосередковано отримують свої повноваження від народу і юридично відповідають перед ним [11, с.72]. О.В. Петришин також при класифікації форм правління на монархії і республіки головним вбачає те, що у першому випадку носієм верховної влади в країні є монарх, а населення країни – його підданими, а у другому – джерелом влади визнається народ як співтовариство рівноправних громадян [12, с.15].

Позначені проблеми, на сучасному етапі все більше стають очевидними і свідчать про наявність певної кризи в питаннях про класифікацію форм державного правління. Тому цілком закономірними є спроби вчених знайти нові підходи при здійсненні класифікації держав за їх формами правління.

Яким чином слід вирішувати цю суперечність? На наш погляд, раціональне зерно є в обох підходах. Перший підхід є конструктивним з огляду на те, що дає чіткий критерій для класифікації форм правління на монархії і

республіки, проте недоліком є формальний характер такої класифікації. Другий підхід правильно акцентує на необхідність існування взаємозв'язку між республікою і демократією, проте не враховує всю багатоманітність усіх республіканських форм, які склалися в світі.

Науковці у зв'язку з цим пропонують різні, достатньо цікаві підходи. Французький дослідник Ж.-П. Жакке серед форм правління взагалі не називає ані республіку, ані монархію. На його думку поділ форм правління може здійснюватися залежно від того, поділена влада в країні чи ні. Так, пропонується вирізняти форми правління, засновані на поєднанні влад, а саме диктатуру виконавчої влади, правління Зборів та форми, засновані на поділі влади. До останніх пропонується відносити президентську форму правління, тобто таку, в якій поділ влади є жорстким, та парламентську, в якій поділ влади є м'яким, тобто основним моментом у функціонуванні державного механізму стає не поділ влади на законодавчу та виконавчу, а взаємодія парламенту з відповідальним перед ним урядом [13, с.92–93].

Цікавим є підхід і В.М. Шаповала, який взагалі зазначає, що поняття форми правління як таке (і відповідно поділ форм правління на монархії і республіки) іманентне конституційній теорії та практиці тих країн, де запроваджений принцип поділу влади. Невипадково, термін «форма державного правління» майже не застосовували до так званої соціалістичної держави, вивершеною формою якої вважалася радянська республіка. Така держава, власне, перебувала поза поняттям форми державного правління [14, с.40].

Проте, на нашу думку, заслуговує на особливу увагу точка зору болгарського вченого Е. Григоніса стосовно інтерпретації республіки як форми правління, котрий стверджує, що «всі форми правління можна поділити на єдиновладні й засновані на поділі влад, причому як тими, так і іншими можуть бути і монархія, і республіка» [15, с.62]. У такому випадку ми маємо справу зі своєрідним «підлаштуванням» нового змісту під традиційні непорушні поняття [5, с.108].

Отже, щоб розділити «демократичні» і «недемократичні» республіки за принципом організації влади Е. Григоніс поділяє їх на єдиновладні (монократичні) та засновані на розподілі влад [16, с.331].

На нашу думку, класифікація форм правління на монархії і республіки має бути збережена. Формальний критерій, покладений в її основу, а саме – спосіб заміщення посади глави держави і до сьогодні залишається важливим і актуальним. Адже дійсно, ставити знак рівності між республікою у Франції і монархією у Великобританії не можна. Незважаючи на те, що ці країни мають багато спільного, все ж таки спосіб заміщення посади глави держави залишає величезний відбиток на всю конституційну модель здійснення влади, роль спадкового монарха або обраного глави держави в політико-правових процесах суттєво відрізняється.

З іншого боку, така класифікація без уведення додаткових критеріїв, була би великим спрощенням. Саме тому ми підтримуємо висловлену в літературі пропозицію щодо класифікації монархій і республік на єдиновладні і засновані на принципі поділу влади.

На нашу думку, традиційний критерій, що використовується для виокремлення таких форм правління як монархія і республіка – спосіб заміщення посади глави держави має залишитися, проте він має бути доповненим змістовним критерієм, що в кінцевому рахунку дозволяє уникнути формального підходу при класифікації форм держави. Отже, перед тим як класифікувати форму правління на монархію і республіку потрібно заздалегідь визначитися, чи втілений в певній країні принцип поділу влади.

Причому на сьогоднішній день якщо ми говоримо про конституціоналізм як доктрину, що передбачає втілення певних цінностей, то про нього можна говорити тільки щодо республік, які засновані на принципі поділу влади. Тільки за умови втілення принципу поділу влади можна говорити про розвиток конституціоналізму в певній країні. Єдиновладні ж республіки можна вважати республіками не-

класичними, причини виникнення і особливості функціонування в сучасному світі потребують окремого дослідження.

У зв'язку з цим варто звернути увагу на підхід німецьких вчених, які виділяють широке (раннє) і вузьке розуміння поняття «республіка». На думку К. Хессе, відповідно до широкого (раннього) розуміння поняття «республіка» вона означала тоді «спільну справу» (*res-publica*), вся державна влада мала своїм джерелом спільність і була зобов'язана служити «загальному благу» (*salus publica*). В більшу вузькому сенсі республіка розуміється як форма правління, яка протиставляється монархії. Причому рішення на користь республіки не допускає такого розуміння сутності державної влади, що сягає корінням ще в монархічний принцип і такому, що ґрунтується на цьому принципі вчення про державу, що розглядає державну владу і сьогодні як в принципі необмежену і дану до конституції [17, с.69].

Отже, за К. Хессе, республіка як форма правління протиставляється монархії не тільки в формальному сенсі, а й у змістовному, республікою однозначно не можна вважати державу, у якій державна влада є необмеженою. На нашу думку, цей підхід є цілком конструктивним і варто виділяти два значення поняття «республіка»: широке і вузьке. При цьому у вузькому значенні поняття «республіка» означає лише виборний спосіб заміщення посади глави держави на протигагу спадковому принципу в монархії. Широкий же підхід до республіки в конституційному праві має пов'язуватися не тільки і не стільки з історичною інтерпретацією республіки, скільки має розглядати республіку як форму правління, що ґрунтується на доктрині республіканізму в цілому (а не тільки на тих її засадах, що були притаманні республіці за часів античності). Широкий підхід до розуміння республіки є достатньо перспективним, оскільки за такого підходу республіка набуває свій власний ціннісний зміст і значення, а також дає можливість з'ясувати зміст інших конституційних цінностей.

Таким чином, можна дійти наступних висновків: а) сьогодні термін «республіка» вживається поряд з монархією і розуміється як одна з форм державного правління. Критерієм для їх виокремлення є спосіб заміщення посади глави держави. На наш погляд, якщо послідовно проводити формальний критерій класифікації форм правління на монархії і республіки, то республіки, як і монархії, не обов'язково мають бути демократичними; б) ми підтримуємо висловлену в літературі пропозицію щодо класифікації монархій і республік на єдиновладні і засновані на принципі поділу влади. Єдиновладні ж республіки можна вважати республіками неklasичними, причини виникнення і особливості функціонування в сучасному світі потребують окремого дослідження; в) якщо розглядати республіканську форму правління в межах концепції конституціоналізму і поділяти форми правління на ті, що засновані на принципі поділу влади і на ті, що на цьому принципі не засновані, то очевидно, що недемократичні (єдиновладні) республіки є несумісними ані з конституціоналізмом, ані з принципом поділу влад; г) на наш погляд, варто виділяти два значення поняття «республіка»: широке і вузьке. При цьому у вузькому значенні поняття «республіка» означає лише виборний спосіб заміщення посади глави держави на протигагу спадковому принципу в монархії. Широкий же підхід до республіки в конституційному праві має пов'язуватися не тільки і не стільки з її історичною інтерпретацією, скільки має розглядатися як республіканська форма правління, що ґрунтується на доктрині республіканізму. Широкий підхід до розуміння республіки є достатньо перспективним, оскільки за такого підходу категорія республіки набуває свій власний ціннісний зміст і значення, а також дає можливість з'ясувати зміст інших конституційних цінностей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Святоцький О. Питання пошуку оптимальної моделі форми державного правління

для України / О. Святоцький // Право України. – 2009. – № 10. – С. 61–66.

2. Конституційне право України у запитаннях і відповідях : навч. посіб. / О. Г. Кушніренко, Т. М. Слінько. – Х. : Майдан, 2012. – 330 с.

3. Кушніренко О. Г. Республіканська форма правління та її вплив на формування (діяльність) органів публічної влади / О. Г. Кушніренко // Публічна влада в Україні та конституційно-правовий механізм її реалізації : матеріали наук.-прак. конф. (м. Харків, 28.09.2011 р. – Х. : Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого» ; Нац. акад. правов. наук України ; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого» ; НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування НАПрН України, 2011. – С. 72–74.

4. Процюк І. В. Поділ державної влади в умовах різних форм державного правління / І. В. Процюк ; Нац. ун-т «Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого». – Х. : Право, 2012. – 584 с.

5. Бостан С. К. Форма правління сучасної держави: проблеми історії, теорії, практики / С. Бостан. – Запоріжжя : Юрид. ін-т, 2005. – 540 с.

6. Серьогіна С. Г. Форма правління: питання конституційно-правової теорії та практики / С. Серьогіна. – Х. : Право, 2011. – 764 с.

7. Еллинек Г. Общее учение о государстве / Г. Еллинек. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. – 752 с.

8. Конституционное (государственное) право зарубежных стран. Общая часть : учебник [для вузов] / рук. авт. колл. и отв. ред. Б. А. Страшун. – 4-е изд., обновл. и дораб. – М. : Норма, 2007. – 896 с.

9. Republik // Wikipedia, die freie Enzyklopädie [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://de.wikipedia.org/wiki/Republik>.

10. Глотов Б. Б. Аналіз форм державного правління в Україні / Б. Б. Глотов // Грані. – № 6. – 2010. – С. 173–176.

11. Терещук М. М. Різновиди республіканської форми правління: порівняльна характеристика / М. М. Терещук // Держава і пра-

во. Юридичні і політичні науки. – 2006. – Вип. 33. – С. 72–78.

12. Петришин О. В. Змішана республіканська форма державного правління: теорія і практика / О. В. Петришин // Публічна влада в Україні та конституційно-правовий механізм її реалізації : матеріали наук.-прак. конф., (м. Харків, 28.09. 2011 р.). – Х. : Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого» ; Нац. акад. правов. наук України ; НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування НАПрН України, 2011. – С. 15–18

13. Жакке Ж.-П. Конституционное право и политические институты : учеб. пособие / Ж.-П. Жакке ; пер. с фр. – М. : Юрист, 2002. – 365 с.

14. Шаповал В. М. Форма державного правління як конституційний *modus vivendi* сучасної держави / В. М. Шаповал // Право України 2009. – № 10. – С. 38–56.

15. Григонис Э. П. Теория государства и права : курс лекций / Э. П. Григонис. – СПб. : Питер, 2002. – 320 с.

16. Григонис Э. П. Механизм правового государства / Э. П. Григонис. – СПб. : Изд-во СПбГУНП, Санкт-Петербург. ун-т МВД России. 1999. – 212 с.

17. Хессе К. Основы конституционного права ФРГ / К. Хессе ; пер. с нем. – М. : Юрид. лит., 1981. – 368 с.

Литвинов О. М. Республіканська форма правління: особливості інтерпретації в сучасних умовах / О. М. Литвинов // Форум права. – 2013. – № 1. – С. 607–612 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2013-1/13lomvscu.pdf>

Виконано аналіз основних підходів до класифікації форм правління на монархії і республіки; Розглянуто різні значення поняття «республіка», дослідити різні значення поняття «республіка», зв'язок республіканської форми правління з демократією, широке і вузьке значення поняття «республіка».

Литвинов О.М. Республіканская форма правления: особенности интерпретации в современных условиях

Выполнен анализ основных подходов к классификации форм правления на монархии и республики. Рассмотрены различные значения понятия «республика», связь республиканской формы правления с демократией, широкое и узкое значение понятия «республика».

Litvinov O.M. Republican Form of Government: Features Interpretations in Modern Conditions

It was analyzing the main approaches to the classification of government with a monarchy and republic. The author considers the different values of the different meanings of «republic», the connection of a republican form of government to democracy, broad and narrow meaning of «republic».